

MAREK JANIK

BELIAR – SZATAN CZY JEGO REPREZENTANT?
PAWŁOWA KONCEPCJA BELIARA

W Nowym Testamencie termin Βελιάρ pojawia się tylko raz. Fakt ten sprawia, iż przy każdej analizie związanej z tym terminem konieczne jest odwołanie się do literatury starotestamentowej. Użycie tego terminu jedynie w 2 Kor 6,15 wywołuje pewną zagadkowość i jednocześnie zmusza do szukania odniesień nie tylko w Starym Testamencie, ale również w literaturze apokryficznej i qumrańskiej. Okoliczność ta wymaga z kolei przynajmniej naświetlenia problematyki demonologii starotestamentowej. Autorzy starotestamentowi dążyli bowiem do tego, aby nie narazić na szwank idei monoteizmu. Akceptacja innych, wrogich Jahwe sił stanowiłaby w pewnym sensie negację Jego mocy. Naród wybrany jako gorliwy czciciel Jahwe wyznawał jednego Boga, stąd też w jego kulcie religijnym nie było miejsca dla demonów. Żydzi jako wyznawcy monoteizmu wierzyli, że zarówno zło, jak i dobro pochodzi od Jahwe. Nie wskazuje to jednak na Boga jako bezpośredniego sprawcę wszystkich zdarzeń. Istnieją bowiem byty zdolne do działania, które mogą nawet działać na „zlecenie” Jahwe. Biblia bowiem zawiera opisy wskazujące na realizowanie celów Jahwe poprzez działanie różnych demonów (1 Sm 16,14). Całkowita dependencja wszystkich złych duchów od woli Jahwe jest oczywista. Co więcej, nawet szatan wykazuje zależność od Jahwe, o czym dobitnie przekonujemy się, czytając Księgę Hioba. Niemniej jednak w samym czynieniu zła i szkodzeniu człowiekowi może przejawiać się ich stosunkowa autonomia. Stąd też doświadczenia zła moralnego i fizycznego prowadziły do dopuszczenia bytów pośrednich, które jednak zawsze były niczym wobec wszechmocy Boga. Wiara monoteistyczna zakazywała bowiem autorom biblijnym uznawania jakichkolwiek

autonomicznych mocy poza Jahwe. Jakikolwiek działania w świecie powodujące dobro lub zło postrzegano jako wypadkową działania Boga. Kult Jahwe miał świadczyć o bezwzględny monoteizmie, w którym nawet dualizm (dobro – zło, światło – ciemność) określał naturalne granice, w obrębie których losy świata i poszczególnych ludzi są zawsze kierowane przez wszechmocną wolę Boga.

Wobec powyższego nie powinien dziwić fakt całkowitego milczenia Biblii na temat pochodzenia demonów. Niemniej jednak w Starym Testamencie pojawia się terminologia zawierająca treści demonologiczne. Przy czym autorzy biblijni używali jej w na tyle wyrafinowany sposób, że zazwyczaj nie nasuwało to ich osobowego znaczenia. Starotestamentowa «asekuracja demonologiczna» stała zatem wyraźnie na straży monoteizmu, nie pozwalając na osobową charakteryzację złych duchów. W związku z tym we wszelkich identyfikacjach demonologicznych należy zachować daleko posuniętą ostrożność, ponieważ w wielu przypadkach są to terminy obcego pochodzenia, z okresu, gdy demonologia biblijna nie była jeszcze wystarczająco rozwinięta. Nowotestamentowy termin Βελιάρ należy jednak (z uwagi na brak jego występowania poza 2 Kor 6,15) rozpatrywać przede wszystkim w odniesieniu do Starego Testamentu, ale również do apokryfów i pism z Qumran.

Należy podkreślić, iż bardzo szerokie spectrum danych dotyczących Beliarra zawiera monumentalne, niemieckojęzyczne opracowanie F. W. Röckera, *Belial und Katechon. Eine Untersuchung zu 2 Thess 2,1-12 und 1 Thess 4,13-5,11* (WUNT 2/262, Tübingen 2009, s. 604). Jeżeli chodzi o polskie publikacje, to nie istnieje żadne opracowanie książkowe dotyczące wyłącznie Beliarra. Najbardziej cennym opracowaniem wydaje się być artykuł B. Wiśniewskiego, *Beliar. Próba rekonstrukcji postaci przeciwnika Boga w Starym Testamencie i Apokryfach* (w: *Antropologia religii*, t. 2, red. A. Sołtysiak, Warszawa 2001, s. 93-104.) Autor wspomnianego artykułu dokonał całościowej (począwszy od Starego Testamentu aż po dzieła powstałe u schyłku średniowiecza), choć nieco luźnej (przechodząc swobodnie między poszczególnymi pismami i zlewając ze sobą literaturę międzytestamentową i qumrańską), rekonstrukcji Beliarra. Artykuł nie uwzględnia chronologii i w znacznej mierze opiera się na pismach powstałych po napisaniu 2 Kor. Celem zaś niniejszego artykułu jest analiza pism powstałych przed 67 r. po narodzeniu Chrystusa, co ma pokazać, jaki był (czy w ogóle?) wpływ tych pism na Pawłową koncepcję Beliarra.

1. ETYMOLOGIA Βελιάρ

Jak już wcześniej wspomniano, termin Βελιάρ występuje w Nowym Testamencie tylko raz. Zasygnalizowano również we wstępie, iż nawet starotestamentowa demonologia nie była szczególnie rozbudowana. Nie powinno wobec tego dziwić podtrzymanie tego trendu przez pisma Nowego Testamentu. Wystarczy wspo-

mnieć, że w Nowym Testamencie użyto 15 nazw, które można odnieść do spersonifikowanych złych mocy¹. Wskazuje to na fakt, iż tematyka demonologiczna miała również w Nowym Testamencie znaczenie *minorum gentium*. Jednocześnie jednak pojawia się problem z ustaleniem zbieżności etymologicznej terminu Βελιάρ. Konieczne jest odwołanie się do starotestamentowego בליעל. Ten hebrajski termin pochodzi prawdopodobnie od semickiego rdzenia *blj*, który częstokroć wskazuje na negację. Biblijny בליעל również wskazuje na jakiś «zły stan», «złośliwość» oraz «niebezpieczeństwo»². Niejednokrotnie bywa uzasadniany etymologicznie w następujący sposób: בל «bez» i יעל – «wartość». Zazwyczaj termin ten wskazywał na rzeczywiste zagrożenie lub niebezpieczeństwo związane z działaniem bliżej nieokreślonych, niszczyielskich sił. Hebrajczycy bowiem doświadczali zła moralnego i fizycznego, co prowadziło do dopuszczenia bytów pośrednich. Nic więc dziwnego iż termin בליעל objął swoim zakresem aspekt śmierci i zagłady. Warto w tym miejscu wspomnieć, iż Wulgata często tłumaczy termin בליעל jako *diabolus*, nawet w miejscach, w których nie ma obecności spersonifikowanego zła. Tymczasem Septuaginta – tak bardzo przecież skłonna do częstego oddawania wątpliwych nazw oraz nazw obcych bóstw za pomocą terminu δαιμόνια – dokonała parafrazy terminu בליעל. Jest to tym bardziej dziwne, ponieważ nazwa Beliar pojawia się w apokryfach literatury międzytestamentowej oraz pismach qumrańskich. Zatem wydaje się, iż termin ten funkcjonował i był powszechnie znany w ostatnich wiekach przed narodzeniem Chrystusa.

2. SŁOWO בליעל W STARYM TESTAMENCIE

W celu lepszego poznania znaczeń przypisywanych temu słowu konieczne jest (choćby pobieżne) prześledzenie tekstów, w których pojawia się ów termin. Te zaś można podzielić na kilka grup. Na pierwszy plan zdają się wysuwać teksty, w których występuje określenie בְּנֵי־בְלִיעֵל. Pojawia się ono 15 razy w Starym Testamencie. Zwrot בְּנֵי־בְלִיעֵל oznacza «synów Beliala», a więc ludzi niegodziwych, bezwartościowych, zachęcających do bałwochwalstwa. «Synowie Beliala» to ci, którzy namawiali do oddawania czci innym bogom. W Księdze Powtórzonego Prawa czytamy:

Wyszli spośród ciebie ludzie przewrotni³ i uwodzą mieszkańców swego miasta mówiąc: «Chodźmy, służmy obcym bogom!», których nie znacie (Pwt 13,14).

¹ Zob. B. WIŚNIEWSKI. *Beliar. Próba rekonstrukcji postaci przeciwnika Boga w Starym Testamencie i apokryfach*. W: *Antropologia religii*. T. 2. Red. A. Sołtysiak. Warszawa 2001 s. 93-104.

² Zob. M. BELANGER. *The Dictionary of Demons. Names of the Damned*. Woodbury 2010 s. 67.

³ Tłumaczenie za Biblią Tysiąclecia, inne tłumaczenia mają: «mężowie niegodziwi», «nicponie», «ludzie nikczemni». Niezależnie jednak od tłumaczenia zawsze jest to określenie negatywne, ukazujące bezwartościowość tych ludzi.

Innym aspektem związanym z terminem **בְּנֵי־בְלִיעַל** jest niegodziwość zachęcająca do złamania prawa gościnności⁴. Opis zawarty w Księdze Sędziów nie pozostawia złudzeń:

Tymczasem, gdy oni rozweselali swoje serca, przewrotni mężowie (**בְּנֵי־בְלִיעַל**) tego miasta otoczyli dom, a kołacząc we drzwi rzekli do starca, gospodarza owego domu: «Wyprowadź męża, który przekroczył próg twego domu, chcemy z nim obcować» (Sdz 19,22).

Powyższy fragment przedstawia zatem «synów Beliala» jako ludzi nieprzestrzegających powszechnie przyjętych reguł oraz zepsutych moralnie⁵ (przede wszystkim na płaszczyźnie seksualnej). Zresztą w następnym rozdziale Księgi Sędziów ludzie ci określani są w identyczny sposób (Sdz 20,13)⁶. Z kolei w Pierwszej Księdze Królewskiej określenie «synowie Beliala» pojawia się w kontekście krzywoprzysięstwa. W 1 Krl 21,10 czytamy:

Posadźcie też naprzeciw niego dwóch ludzi nikczemnych (**בְּנֵי־בְלִיעַל**), by zaświadczyli przeciw niemu, mówiąc: «Zbluźniłeś Bogu i królowi». Potem go wyprowadźcie i kamienujcie tak, aby zmarł.

W odniesieniu do tych ludzi takie samo określenia pojawia się trzy wersety dalej (1 Krl 21,13). Z kwestią krzywoprzysięstwa i użycia w jego kontekście terminu **בְּנֵי־בְלִיעַל** mamy również do czynienia w Prz 19,28, z tym jednak, że zamiast **בְּנֵי** – «synowie», pojawia się termin **עֵד** – «świadek». W Biblii Tysiąclecia całe wyrażenie **בְּנֵי־בְלִיעַל עֵד** przetłumaczono jako «świadek bezecny». Niezależnie od tłumaczenia, termin **בְּנֵי־בְלִיעַל** pojawia się tutaj w kontekście negatywnym, związanym z krzywoprzysięstwem. Podobnie negatywne konotacje zawiera fragment 1 Sm 10,27, gdzie ma miejsce obraza i wzgarda wobec władzy królewskiej Saula. W tym jednak miejscu Biblia Tysiąclecia oddaje termin **בְּנֵי־בְלִיעַל** bez modyfikacji treści oryginału, a więc jako «synowie Beliala». Z podobną sytuacją mamy do czynienia w 2 Krn 13,7, gdzie również jest mowa o sprzeciwie wobec władzy królewskiej (podobnie jak w 1 Sm 10,27 również tutaj BT zachowała oryginalne znaczenie). Nawoływanie do buntu i sprzeciw wobec Dawida stało się również udziałem Szeby, syna Bikriego, który określany jest jako **אִישׁ בְּנֵי־בְלִיעַל** (w BT: «niegodziwiec»). Nawet autor Księgi Hioba wspomina, iż absurdem byłoby nazwanie króla **בְּנֵי־בְלִיעַל** (Hi 34,18). Świad-

⁴ Prawo gościnności ma związek z nomadycznym charakterem egzystowania, jaki był udziałem Izraelitów przez pewien czas. Polegało ono na tym, iż każdy człowiek poczęstowany chociażby tylko wodą stawał się szczególnym gościem w domu. Jeżeli temu człowiekowi w trakcie pobytu stałaby się krzywda, wówczas na gospodarza spadałaby wielka hańba za niedotrzymanie prawa azylu. Prawo to było stawiane wyżej niż godność osobista kobiety.

⁵ Niektórzy komentatorzy, odnosząc się do fragmentu Sdz 19,22, sugerują, iż termin **בְּנֵי־בְלִיעַל** może odnosić się do Szeolu i świata podziemnego. Zob. C. F. BURNEX. *The Book of Judges. With Introduction and Notes*. Eugene 2004 s. 468.

⁶ Zob. J. BEASLEY. *Qumran. New Light on the New Testament*. Morrisville 2009 s. 19-20.

czy to o wielkiej niegodziwości łączącej się z tym terminem. Z kolei w 1 Sm 1,16 jest mowa o «córce Beliala»⁷. Podczas żarliwej modlitwy Anny w świątyni, została ona posądzona przez kapłana Helego o to, że jest pijana. Anna, zapewniając, że nie upiła się winem ani sycerą, stwierdziła:

Nie uważaj swej służebnicy za córkę Beliala (בַּחֲבֵלֵי־עַל), gdyż z nadmiaru zmartwienia i boleści duszy mówiłam cały czas.

Pozostając zaś przy osobie Helego, należy nadmienić, iż również jego synowie określani byli niechlubnym określeniem «synowie Beliala». Związane to było z ich złym postępowaniem i zepsuciem, nade wszystko zaś z zaniedbaniami i nadużyciami w sprawowaniu rytuałów kapłańskich⁸. Nie poprzestawali na przysługującej im części ofiary pojednania, ale żądali dodatkowej. Nie czekali również, aż spali się tłuszcz ofiarowany Bogu. Ten brak szacunku względem składania ofiar przyczynił się do ograbienia ich uroczystego znaczenia oraz do zniesławienia świętego urzędu kapłańskiego. Co więcej, haniebne praktyki Chofniego i Pinchasa spowodowały lekceważenie w podejściu do składania ofiar przez lud⁹. Nic zatem dziwnego, że synowie Helego zostali określani jako בְּנֵי־בַלְיָעַל (1 Sm 2,12-17). Negatywne konotacje terminu בַּלְיָעַל poświadczą również Księga Przysłów. W Prz 6,12; 16,27 oraz 19,28 jest bowiem mowa o człowieku nikczemnym, nicponiu, człowieku nieprawym i świadku bezecnym. Wspólnym mianownikiem tych określeń jest בַּלְיָעַל używany z różnymi dookreśleniami: אִישׁ בַּלְיָעַל אֲדָם בַּלְיָעַל bądź też עַד בַּלְיָעַל. Z kolei psalmista używa terminu בַּלְיָעַל w odniesieniu do sytuacji zagrażających życiu, niosących śmierć i zagładę, związanych z Szeolem (Ps 18,5; 41,9), a także w odniesieniu do nieprawości, od której się stanowczo odżegnuje (Ps 101,3). Określenie בַּלְיָעַל נֶחְלָי, nawiązujące do fal niosących zagładę, pojawia się również w 2 Sm 22,5¹⁰. Zdaje się to być typowa personifikacja fizycznych sił zagrażających człowiekowi. Godnym podkreślenia jest fakt, iż termin בַּלְיָעַל pojawia się również

⁷ W tłumaczeniach często można spotkać «niegodziwa (nikczemna) kobieta». Zob. T. NELSON. *The Chronological Study Bible*. Nashville 2008 s. 293.

⁸ W. Brueggemann zauważa celowe zastosowanie kontrastu przez autora 1 Sm. Ma on według niego polegać na zastosowaniu terminu גֵּרָל zarówno w odniesieniu do synów Helego, jak i do Samuela. O ile jednak w odniesieniu do Samuela wyraz «wielki» oznaczał jego wielkość jako prawego sługi Bożego, o tyle w odniesieniu do synów Helego chodzi o wielkość ich grzechu. Zob. W. BRUEGGEMANN. *First and Second Samuel*. Louisville 2012 s. 22-23.

⁹ Szerzej na temat niegodziwości synów Helego oraz upadku «domu Helego» zob. M. SICKER. *The First Book of Samuel. A Study in Prophetic History*. Bloomington 2011 s. 28-50.

¹⁰ Warto w tym miejscu przytoczyć sugestię R. Jacobsona, który zauważa wielkie podobieństwo między pieśnią dziękczynną Dawida a Psalmem 18. Wspomniany autor stwierdza nawet, iż obydwa utwory „[...] mają wspólny wzór, albo Psalm 18 bezpośrednio zależy od 2 Sm 22”. Szerzej na ten temat zob. R. A. JACOBSON. *Psalm 18. My God, My Rock*. W: *The Book of Psalms*. Red. N. de Claisse-Walford [i in.]. Grand Rapids 2014 s. 191-202, zwłaszcza 191.

w literaturze prorockiej. Prorok Nahum wspomina bowiem o «nikczemnych zamiarach» oraz o «nikczemniku» (Na 1,11; 2,1).

Z powyższego zestawienia można wysunąć dość jednoznaczny wniosek. Mianowicie: termin בליעל zdaje się nie mieć znaczenia osobowego w sensie bytu odpowiadającego złej istocie czy też szatanowi. Raczej chodzi o emotywnie pojęcie stosowane dla określenia negatywnego zjawiska zagrażającego człowiekowi bądź też opisującego niegodziwość i nieprawość. Co prawda w zdecydowanej większości termin בליעל jest używany w Starym Testamencie w stosunku do ludzi, to jednak w żadnej mierze nie może być tu mowy o osobowym charakterze tego terminu. Ludzie niegodziwi – często okreśłani בני־בליעל – są jedynie nośnikami destrukcyjnej siły, która przeciwstawia się Bogu i Jego prawom. Ludzie ci dopuszczali się krzywoprzysięstwa, bluźnierstwa, bałwochwalstwa, zaniedbywali rytuały kapłańskie, łamali wszelkie prawa. Zatem termin בליעל w odniesieniu do nich symbolizuje negatywny aspekt ich działania, podkreślając złą naturę czynów popełnianych przez nich¹¹.

3. BELIAL W PISMACH QUMRAŃSKICH

W rękopisach znad Morza Martwego nazwa ta pojawia się 70 razy¹². Postać ta jest często utożsamiana z szatanem. Fakt ten nie powinien dziwić, ponieważ w literaturze qumrańskiej Belial jest główną postacią utożsamiającą zło. Najczęściej pojawiającymi się określeniami w odniesieniu do Beliala są:

- anioł ciemności – 1QS 3,20-21,
- księżę wrogości – 1QM 13,11,
- duch bezprawia – 1QS 4,9,
- niegodziwiec – 1QM 13,11,
- władca ciemności – 1QH 20,6,
- władca otchłani – 11Q11 2,6,
- chciwy, fałszywy, okrutny, obłudny, zapalczywy, głupi, chodzący po drogach ciemności, knujący zło, mający zatwardiałe serce – 1QS 4,9-11¹³.

Powyższe określenia zdają się nie pozostawiać wątpliwości co do osobowego charakteru Beliala. Widoczna jest duża różnica w podejściu do tego terminu między pismami Starego Testamentu a pismami qumrańskimi. Esseńcyzy bowiem

¹¹ Zob. Wiśniewski. *Beliar* s. 95-97.

¹² Więcej danych statystycznych na ten temat dostarcza w swoim obszernym opracowaniu dotyczącym Beliala F. W. Röcker. Zob. F. W. RÖCKER. *Belial und Katechon. Eine Untersuchung zu 2 Thess 2,1-12 und 1 Thess 4,13-5,11*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2/262. Tübingen 2009 s. 56.

¹³ Zob. T. SZALAŃDA. *Zarys demonologii międzytestamentowej, rabinackiej i qumrańskiej*. „Studia Redemptorystowskie” 9:2011 nr 1 s. 223-239.

nie tylko podkreślali osobowy charakter Beliala¹⁴, ale również odnosili ten termin wprost do szatana, uznając Beliala jako władcę wszystkich złych duchów¹⁵ (należy jednak nadmienić, że Mastema również był określany w ten sposób)¹⁶. Trudno jednak precyzyjnie rozdzielić pomiędzy demonami a ludźmi będącymi pod władzą Beliala¹⁷. Tekst 4Q286 2,5b-6, w którym czytamy: „Niech będzie przeklęty niegodziwy ze wszystkimi jego rządami. Niech będą w pogardzie wszyscy synowie Beliala”, może wskazywać na jego uprzywilejowane miejsce w hierarchii złych duchów¹⁸. Bardzo sugestywna jest zwłaszcza dalsza część tego fragmentu:

Bądź przeklęty aniele zatracenia i duchu zguby ze wszystkimi twymi zamysłami skłonny do winy, ze wszystkimi obrzydliwymi intrygami i twą niegodziwą radą. Bądź w pogardzie z twymi rządami bezprawia i twą niegodziwą występłą władzą, ze wszystkimi bałwanami szeolu i z hańbą piekła, ze sromotą zniszczenia, bez reszty i bez przebaczenia w zapalczywości gniewu Bożego, po wszystkie wieki. Amen (4Q2 87 6,6b-9).

Stosunkowo duża ilość informacji na temat Beliala zawarta jest w odnalezionym w 1897 r. przez Salomona Szechtera tzw. Dokumentie Damasceńskim.

¹⁴ Warto w tym miejscu przytoczyć spostrzeżenie A. Steudel, która stwierdza: „Sam Belial nigdy nie był przez Eseńczyków historycznie identyfikowany” (s. 197). A. STEUDEL. *Der Teufel in den Texten aus Qumran*. W: *Apokalyptik und Qumran*. Red. J. Frey, M. Becker. Paderborn 2007 s. 191-200. Wspomniana autorka jest zresztą autorką interesującego artykułu, w którym stara się nakreślić postać Beliala. Szerzej na ten temat zob. A. STEUDEL. *God and Belial*. W: *The Dead Sea Scrolls. Fifty Years After Their Discovery. Proceedings of the Jerusalem Congress, July 20-25*. Red. L. H. Schiffman [i in.]. Jerusalem 2000 s. 332-340.

¹⁵ Bardzo cennym i precyzyjnym opracowaniem ukazującym relacje między przedstawieniem Beliala w ST i pismach qumrańskich jest monografia D. Diamanta. Chodzi zwłaszcza o rozdział zatytułowany *Between Qumran Sectarian and Qumran Nonsectarian Texts. The Case of Belial and Mastema*. Wspomniany autor podejmuje również próbę usystematyzowania problemu w ukazywaniu Beliaru i Mastemy. Więcej na ten temat zob. D. DIAMANT. *History, Ideology and Bible Interpretation in the Dead Sea Scrolls*. FAT 90. Tübingen 2014 s. 135-52.

¹⁶ L. C. Stuckenbruck wylicza, iż termin Mastema pojawia się w zwojach z Qumran 18 razy, podczas gdy Belial 88 razy. Wspomniany autor stwierdza również, że nie można zakładać, iż Mastema i Belial są różnymi nazwami tej samej figury. Na potwierdzenie swojej tezy przywołuje tekst 4Q225, w którym nazwy te pojawiają się obok siebie w odniesieniu do różnych istot. Zob. L. C. STUCKENBRUCK. *The Demonic World of the Dead Sea Scrolls*. W: *Evil and the Devil*. Red. I. Fröhlich, E. Koskeniemi. London – New York 2013 s. 51-70, zwłaszcza 64-65.

¹⁷ Jak zauważa na podstawie pism qumrańskich P. S. Alexander, niejednokrotnie trudno jest ustalić, czy władza Beliala rozciąga się zarówno nad demonami, jak i nad ludźmi. Wspomniany autor zauważa, iż w pismach często pojawia się określenie «duchy». Jednak w 1QM13, 10-12 pojawia się określenie «anioły zniszczenia». Zob. P. S. ALEXANDER. *The Demonology of the Dead Sea Scrolls*. W: *The Dead Sea Scrolls After Fifty Years. A Comprehensive Assessment*. Red. P. W. Flint, J. C. VanderCam. T. 2. Leiden 2008 s. 331-353, zwłaszcza 334.

¹⁸ Zob. G. BALTES. *Hebräisches Evangelium und Synoptische Überlieferung. Untersuchungen zum Hebräischen Hintergrund der Evangelien*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2/312. Tübingen 2011 s. 351.

W sekcji IV tego dokumentu zawarty jest opis trzech sideł Beliala. Są to: rozpusta (prostytycja), bogactwo (lichwa) i beczeszczzenie świątyni¹⁹. W sekcji VII zaś jest mowa o ocalonych, którzy wytrwają w przymierzu z Bogiem do końca. Wszyscy jednak, którzy złamią przymierze, zostaną wydani na zatracenie za pośrednictwem Beliala. Warto podkreślić, iż dualistyczna koncepcja świata dominowała w pismach qumrańskich²⁰, stawiając Beliala na czele opozycji wobec Boga. Potwierdza to Reguła Wojny (1QM), a więc dokument poświęcony zagadnieniu walki «Synów Światłości» z «wojskami Beliala», określanymi również «Synami Ciemności». Reguła Wojny zawiera opis siedmiu etapów walki z wrogimi siłami. W 1QM 1,15 czytamy:

[...] za siódmym razem wielka ręka Boża ukorzy [Beliala ze wszystkimi] aniołami jego panowania oraz wszystkich mężów [jego działu zatracenia wiecznego]²¹.

Dzieło zniszczenia władcy sił ciemności i jego zwolenników dokona się przez: „Nieposkromiony gniew Boży przeciw Belialowi i wszystkim ludziom jego oddziału bez reszty”²². Autor Reguły Wojny wskazuje również na pochodzenie demonów. Nie istnieją one same z siebie, ale ich istnienie zostało dopuszczone przez Boga. Wskazuje na to tekst 1QM 13,11: „Ty Boże uczyniłeś Beliala dla zguby, na anioła nienawiści”. Autor Reguły Zrzeszenia zdaje się potwierdzać ten pogląd, stwierdzając: „On stworzył duchy światła ciemności”²³.

Pisma qumrańskie dla określenia istot demonicznych używają znanych już wcześniej terminów, jednak niejednokrotnie inaczej je rozumieją. Najbardziej reprezentatywnym w tym miejscu jest przykład Beliala. Termin ten może bowiem oznaczać (podobnie jak w ST בליעל) negatywną rzeczywistość związaną ze złem lub niebezpieczeństwem, ale również istotę szatańską. Belial i jego aniołowie kuszą ludzi, aby ich zwieść, stając wyraźnie w opozycji do Boga. (1QS 3,24 n.). Reguła Zrzeszenia (podobnie jak Reguła Wojny) ukazuje Beliala jako przywódcę złych

¹⁹ Zdaniem F. Röckera trzy sieci Beliala są bezpośrednim odniesieniem do grzechów głównych. Zob. RÖCKER. *Belial und Katechon* s. 58.

²⁰ J. Flis podkreśla, iż w pismach qumrańskich początek i koniec demonów jest uzależniony od Boga. Jego zdaniem pisma qumrańskie unikają niebezpieczeństwa dualizmu spekulatywnego. Niemniej jednak w regułach postępowania widoczny jest dualistyczny sposób myślenia. Zob. J. FLIS. *Jezus a demony na tle antydemonicznych praktyk starożytnego Wschodu*. Lublin 1990 s. 69; zob. J. LEONHARDT-BALZER. *Evil. Dualism and Community. Who/What Did the Yahad Not Want To Be?*. W: *Dualism in Qumran*. Red. G. G. Xeravitz. New York – London – Aberdeen 2012 s. 121-147, zwłaszcza 122; J. C. DE VOS. *Heiliges Land und Nähe Gottes. Wandlungen Alttestamentlicher Landvorstellungen in Frühjüdischen und Neutestamentlichen Schriften*. Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments 244. Göttingen 2012 s.148.

²¹ 1QM 1,15. Cyt. za: W. TYLOCH. *Rękopisy z Qumran nad Morzem Martwym*. Warszawa 1997 s. 233.

²² *Tamże* s. 238.

²³ 1QS 3,25. Cyt. za: FLIS. *Jezus a demony* s. 68-69.

duchów, upatrując w nim przyczynę uprawiania przez ludzi czarów i nekromancji (1QS 3,21-24). Główną domeną Beliala w tym piśmie jest ciemność, zaś on sam jest określany aniołem ciemności (1QS 3,20). Co więcej, pismo to wskazuje, iż Bóg stworzył anioła światłości i anioła ciemności, a każdy z nich ma swoich poddanych wypełniających ich wolę (1QS 1,18; 2,19). Pokusy Beliala skłaniają ludzi do niesprawiedliwości i nierządu. Jednak człowiek mądry powinien opanowywać swoje złe skłonności, mając na uwadze, że doprowadziły one kiedyś do upadku nawet aniołów. Zatem widoczne jest w pismach qumrańskich umiejscowienie człowieka między dwoma przeciwnościami (1QS 3,13-4,26). Człowiek zaś sam musi podjąć decyzję, po której ze stron się opowiedzieć, co jest przyczyną jego duchowej rozterki²⁴. Taki stan rzeczy znajduje swoje odzwierciedlenie w kolejnym z pism tzw. Zwoju Dziękczynnym. Pismo to również upatruje w Belialu i jego poplecznikach źródła wszelkiego zła (1QH 6,21-22). Są oni przeciwnikami Boga, a ich potęga może zagrażać ludziom sprawiedliwym (1QH 5,39). Zatem podobnie jak w Regule Zrzeszenia widoczny jest tu wyraźny podział na dwa przeciwstawne obozy, a opowiadający się po stronie Beliala nazywani są nawet jego wspólnotą (1QH 2,22). Warto jednak podkreślić, iż zarysowujący się w pismach qumrańskich dualizm nie oznacza autonomicznego panowania Beliala. Co prawda sprawuje on władzę ciemności i panuje nad otchłanią, ale zostanie pokonany we właściwym czasie (1QM 1,15).

4. BELIAL W LITERATURZE MIĘDZYTESTAMENTOWEJ

W pismach apokryficznych postaci demonów przedstawiane są jako istoty sprzeciwiające się Bogu i nieustannie nastawione na szkodzenie człowiekowi. Upadek aniołów miał doprowadzić do degradacji ich natury, co w konsekwencji spowodowało przypisywanie demonom odpowiedzialności za grzech. Dalszym zaś etapem była ewolucja i hierarchizacja w postrzeganiu demonów, która doprowadziła do wykrystalizowania się postaci przywódcy obozu stojącego w opozycji do Boga. Literatura apokryficzna upatrywała takiego przywódcę w Belialu. Wystarczy bowiem wspomnieć, iż nazwa ta jest najczęściej pojawiającą się wśród epitetów określających szatana²⁵. Nietrudno dostrzec, iż w istocie Belial jest synonimicznym określeniem księcia ciemności. W pismach apokryficznych dostrzegalna jest jednak pewnego rodzaju ewolucja w stosunku do starotestamentowego בליעל, gdyż termin ten posiada w nich charakter spersonalizowany. Ponadto wyraźnie zarysowuje się dualizm podkreślający kontrast między dobrem i złem²⁶.

²⁴ Tamże s. 69-70.

²⁵ Zob. F. SIEGERT. *Einleitung in die Hellenistisch-Jüdische Literatur. Apokrypha, Pseudepigrapha und Fragmente Verlorener Autorenwerke*. Berlin 2016 s. 109.

²⁶ Zob. WIŚNIEWSKI. *Beliar* s. 98.

Wydaje się, iż najbardziej rozbudowaną demonologię wśród pism apokryficznych posiada Księga Henocha, a zwłaszcza jej druga część: Księga Czuwających. Niemniej jednak apokryf ten nie zawiera bezpośrednich odniesień do Beliala. Takie zaś pojawiają się w powstałej między 167 a 140 r. przed Chr. Księdze Jubileuszów. Księga ta zawiera określenie zła, nazywając je Beliar (Jub 1,20), zaś grzesznych Izraelitów – synami Beliaru (Jub 15,33). Księga Jubileuszów definiuje tym określeniem złowrogą, antynomiczną siłę. Apokryf podkreśla osobowy charakter Beliaru jako siły przyczyniającej się do upadku ludzi. Zatem w świetle Księgi Jubileuszów Beliar jest synonimem szatana, ducha przewrotności²⁷. Określenie «synowie Beliaru» oznacza zaś ludzi mających lekceważący stosunek do praw zawartych w Torze²⁸. W świetle apokryfu «synowie Beliaru» wzbudzają wielki gniew Boży z powodu odstąpienia od przymierza i lekceważenia Jego słów. W konsekwencji ich winy nie zostaną przebaczone, ponieważ dopuścili się wielkiego grzechu.

Nieco więcej odniesień do Beliaru zawiera składający się z 12 części Testament(y) Dwunastu Patriarchów²⁹. Na owe 12 części składa się 12 testamentów każdego z synów Jakuba³⁰. W Testamencie Rubena zawarta jest przestroga przed nadmierną pożądlivością. Może bowiem ona doprowadzić do wpadnięcia w sidła Beliaru. Zasada jest prosta: jeśli pożądanie nie mąci myśli człowieka, to Beliar nie ma nad nim władzy. Pożądlivość bowiem doprowadza do zniszczenia duszy, oddzielając ją od Boga. W ten sposób nawet dla samego Beliaru człowiek staje się pośmiewiskiem (TestRub 4). Testament Rubena zawiera zatem ostrzeżenie przed nierządem i cudzołóstwem, gdyż w ten sposób człowiek może wpaść w ręce Beliaru. W związku z tym musi posiadać czysty umysł, gdyż w przeciwnym razie okryje się wieczną hańbą w sidłach Beliaru (TestRub 6). Podobne ostrzeżenie przed pożądlivością i cudzołóstwem zawiera Testament Symeona. W piśmie tym zawarte jest stwierdzenie, iż pożądlivość jest matką wszelkiego zła, ponieważ oddziela od Boga i zbliża do Beliaru (TestS 5). Z kolei Testament Issachara wypomina Izraelitom, iż opuścili prostotę i przyłgnęli do skąpstwa. Chciwość sprawiła, że opuścili przykazania i zbliżyli się do Beliaru. Karą będzie rozproszenie wśród wrogów, którym będą służyć (TestIss 6). Prostota serca i przyjaźń z Bogiem sprawi, iż każdy zły duch Beliaru ucieknie od ludzi i nie będzie nad nimi panował (TestIss 6).

²⁷ Zob. T. R. HANNEKEN. *The Subversion of the Apocalypses in the Book of Jubilees*. Atlanta 2012 s. 277.

²⁸ Zob. SZAŁANDA. *Zarys demonologii* s. 227.

²⁹ Stosunkowo dużo precyzyjnych informacji na temat Beliaru dostarcza opracowanie L. J. L. Peerbolte. Wspomniany autor stwierdza jednak, że Testamenty Dwunastu Patriarchów są chrześcijańską kompozycją pochodzącą z II w. po Chr. Zob. L. J. L. PEERBOLTE. *The Antecedents of Antichrist. A Traditio-Historical Study of the Earliest Christian Views on Eschatological Opponents*. Leiden – New York – Köln 1996 s. 289-296.

³⁰ Stąd też często spotyka się określenie tego apokryfu w liczbie mnogiej jako Testamenty Dwunastu Patriarchów.

Podobnie Testament Dana poucza, że przyjaźń z Bogiem i dochowanie wierności przykazaniom, a także odejście od gniewu, nienawiści i kłamstwa powoduje eksodus Beliaru (TestDan 5)³¹. Potwierdzenie takiego podejścia odnajdujemy w Testamencie Asera. Autor stwierdza, że jeśli wszystkie działania człowieka i jego umysł są nastawione na sprawiedliwość, to obalają one zło i usuwają grzech. Jeśli zaś umysł człowieka zwraca się w stronę zła, to jest on rządzony przez Beliaru³². Wówczas nawet próby czynienia dobra zamieniają się w zło, ponieważ człowiek jest wypełniony trucizną złego ducha (TestAs 1). Dobre uczynki niszczą Beliaru, zaś dwulicowość i pożądlliwość zbliżają do niego (TestAs 3). Bardzo znamienne jest stwierdzenie zawarte w Testamencie Józefa. Autor bowiem jednoznacznie utożsamia Beliaru z szatanem. W obietnicy wyjścia z Egiptu pojawia się również zapewnienie, iż Bóg będzie z Izraelitami w świetle, zaś z Egipcjanami będzie w ciemności Beliar (TestJzf 20). Widoczne jest zatem w tym miejscu utożsamienie Beliaru z mocami ciemności, kreujące go na księcia ciemności. Testament Beniamina przywołuje zaś postać Józefa. Nie jest to przypadkowe, ponieważ przykład jego życia wskazuje, iż bojaźń Boża pozwala zapanować nad złością, a w konsekwencji odpędzić Beliaru. Każdy bowiem, kto się boi Boga i miłuje bliźniego, nie może zostać porażony przez ducha Beliaru (TestBen 3)³³. Ponadto umysł człowieka prawego nie jest w mocy zdrady ducha Beliaru. Taki człowiek nie patrzy namyślnie na zniszczalne rzeczy, nie gromadzi nadmiernie bogactw, nie szuka podstępu i kłamstwa, nie rani bliźniego, nie jest pyszny (TestBen 6). Konieczna jest jednak staranność i ostrożność, ponieważ brak opanowania umysłu może doprowadzić do wpadnięcia w sidła Beliaru (TestBen 7).

Warto również wspomnieć o powstałej w I w. przed Chr. trzeciej księdze Wyroczeni Sybilli. Pojawia się w niej motyw Beliaru, który przybędzie na ziemię po pojawieniu się na niej Nieśmiertelnego Króla. Beliar ma być wyposażony w niezwykle moce, które pozwolą mu nawet zatrzymać Słońce i Księżyc oraz podźwignąć zmarłych. Będzie czynił wielkie znaki, oszukując zarówno Hebrajczyków, jak i pogan³⁴. Wszeczmoc Boga sprawi jednak, iż potęga ognia z głębin morza na

³¹ Zob. P. KUROWSKI. *Der Menschliche Gott aus Levi und Juda. Die „Testamente der Zwölf Patriarchen“ als Quelle Judenchristlicher Theologie*. Tübingen 2010 s. 172.

³² Zob. C. LOSEKAM. *Die Sünde der Engel. Die Engelfalltradition in Frühjüdischen und Gnostischen Texten*. Tübingen 2010 s. 166.

³³ Zob. M. DE JONGE. *Jewish Eschatology, Early Christian Christology and the Testaments of the Twelve Patriarchs*. Leiden – New York – Köln 1991 s. 242.

³⁴ Warto w tym miejscu zauważać, iż OrSib 63-75 jest jedynym z nielicznych tekstów, w którym Beliar przybiera formę ziemskiego lidera. J. J. Collins podejmuje próbę identyfikacji Beliaru z jakimś ziemskim przywódcą. Opierając się na zawartym w wyroczni stwierdzeniu: „Beliar przybędzie z Sebaste”, odwołuje się do Augusta (gr. *Sebaste*). Zdaniem wspomnianego autora aluzja do poprzednika Nerona może wskazywać na piątego cesarza rzymskiego jako ziemskiego odpowiednika Beliaru. Szerzej na ten temat zob. J. J. COLLINS. *Sybilline Oracles. A New Translation and Introduction*. W: *Old Testament Pseudepigrapha*. Red. J. H. Charlesworth. Garden City 1983 s. 360-363.

ziemię się wydostanie i pochłonie Beliara oraz wszystkich, którzy mu zaufali (OrSib 63-75). Zdumiewające jest podobieństwo obrazu nakreślonego w tej księdze do wizerunku Antychrysta opisanego w Nowym Testamencie.

W późniejszych apokryfach również występują liczne wzmianki dotyczące Beliara. Chodzi jednak o apokryfy spisane po 57 r. I w. po Chr., czyli po napisaniu Drugiego Listu do Koryntian. Przywoływanie tych pism wydaje się zatem całkowicie niezasadne.

5. ANALIZA EZEGETYCZNA 2 KOR 6,14-15

Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνης καὶ ἀνομία, ἢ τίς κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; τίς δὲ συμφώνησις Χριστοῦ πρὸς Βελιάρ, ἢ τίς μερὶς πιστῶ μετὰ ἀπίστου.

Nie wprzęgajcie się nierówno w jarzmo z niewierzącymi. Bo cóż wspólnego ma prawosć z bezprawiem? Albo jaka jest wspólnota światła z ciemnością. Ponadto jaka jest zgoda między Chrystusem a Beliaem, albo jaki dział ma wierny z niewierzącym?

W powyższym fragmencie najbardziej uderzające jest zestawienie przez autora par przeciwstawnych pojęć: δικαιοσύνη – ἀνομία; φωτὶ – σκότος; Χριστοῦ – Βελιάρ; πιστῶ – ἀπίστου. Te przeciwstawne terminy ukazują różnicę między wyznawcą Chrystusa a osobą, która świadomie odrzuca jego naukę i posłannictwo. Ponadto w poszczególnych parach zachowany jest porządek logiczny, ponieważ osobie nie zostaje przeciwstawiony jakiś termin abstrakcyjny³⁵. Beliar wyraźnie jest przeciwstawiony Chrystusowi. Stąd też wydaje się, iż nie będzie zbyt wielkim nadużyciem stwierdzenie, że Beliar może być odpowiednikiem szatana.

Rozpoczynające wers 14 wyrażenie Μὴ γίνεσθε nie oznacza, iż Paweł zabrania wszelkich stosunków z sąsiednimi narodami. Chodzi tu raczej o nieprzyjmowanie pogańskiego stylu życia. Wydaje się również, iż Μὴ γίνεσθε może zawierać odniesienie do mieszanych małżeństw. Najbardziej bowiem oczywistym zastosowaniem zakazu Μὴ γίνεσθε byłoby odniesienie go do małżeństw z poganami. Z kolei użycie terminu ἑτεροζυγοῦντες ma na celu obrazowe odwołanie do Pwt 22,10, gdzie czytamy: „Nie będziesz orał razem wołem i osłem”. Zastosowanie tego oraz następujących po nim kontrastów ma na celu zilustrowanie niezgodności między chrześcijańskim a pogańskim stylem życia³⁶. Termin ἑτεροζυγοῦντες w No-

³⁵ Zob. K. KOŚCIELNIAK. *Złe duchy w Biblii i Koranie. Wpływ demonologii biblijnej na koraniczne koncepcje Szatana w kontekście oddziaływań religii starożytnych*. Kraków 1999 s. 110.

³⁶ Zob. P. J. TOMSON. *Christ, Belial, and Women. 2 Cor 6,14-7,1 Compared with Ancient Judaism and with the Pauline Corpus*. W: *Second Corinthians in the Perspective of Late Second Temple Judaism*. Red. R. Bieringer [i in.]. Leiden – Boston 2014 s. 79-131, zwłaszcza 81-82.

wym Testamencie pojawia się tylko w tym miejscu. Sugeruje on nie tylko nierówność, ale również różnicę w naturze, na co wskazują następujące po nim słowa. Zatem zastosowanie terminu ἑτεροζυγοῦντες wraz z wyrażeniem Μη γίνεσθε może rozszerzać zakres znaczeniowy, o którym była mowa wcześniej. Termin ἀπίστοις, oznaczający niewierzących, dostarcza pewnych trudności. Biblia bowiem nie zna ateizmu filozoficznego. Wydaje się zatem, iż termin ἀπίστοις oznacza ludzi prowadzących złe i pozbawione zasad życie. Z kolei dwa przeciwstawne terminy δικαιοσύνη – ἀνομία określają stan poszczególnych grup: pierwszy stan sprawiedliwego usprawiedliwionego przez wiarę, drugi zaś niewierzącego pogrążonego w nieprawości. Podobnie ma się rzecz w przypadku terminów φωτὶ – σκοτός, które również określają przeciwstawne stany. Termin φωτὶ może wskazywać ludzi oświeconych w Chrystusie, którzy podążają ścieżką światłości ku zbawieniu. Z kolei termin σκοτός odnosi się do tych, którzy nie poznali Boga w Chrystusie, a tym samym są pogrążeni w ciemnościach. Nie mogą mieć zatem nic wspólnego z wierzącymi.

Rozpoczynające wers 15 wyrażenie τίς δὲ συμφώνησις jest wprowadzeniem, a zarazem kontynuacją dalszego ciągu argumentacji. Warto zaznaczyć, iż słowo συμφώνησις nie pojawia się nigdzie indziej w NT ani nawet w LXX³⁷. Termin ten odnosi się w zasadzie do harmonii, jaka występuje w akordzie między dźwiękami. Słowo to zakłada więc współbrzmienie i doskonałą harmonię. Zatem całe wyrażenie τίς δὲ συμφώνησις jest niczym pytanie retoryczne, w tym przypadku służące do ukazania kontrastu między Chrystusem a Beliaem. Zresztą termin Βελιάρ jest najbardziej zagadkowym terminem w wersie 15. W Starym Testamencie, literaturze międzytestamentowej i qumrańskiej występuje inne zakończenie tego terminu. Forma identyczna do zastosowanej przez św. Pawła bardzo często występuje w Testamencie Dwunastu Patriarchów. Jeżeli zaś chodzi o analogię, to najbliższa Pawłowego rozumienia terminu Βελιάρ zdaje się być Wyrocznia Sybilli (OrSib 3,63-75)³⁸. Wchodzący w skład trzeciej księgi fragment w przybliżeniu odpowiada czasowo 2 Kor 6,14-15. Zastosowanie terminu Βελιάρ – niewątpliwie odnoszącego się do szatana – ma na celu ukazanie kontrastu, a w konsekwencji przestrogi dla chrześcijan. Pogański styl życia regulowany jest bowiem przez zasady szatana, a ludzie pozostający pod władzą swoich pożądliwości są nieustannie w jego sidłach (J 8,44; 2 Tm 2,26). W związku z tym, tak jak Chrystus jest oddzielony od wszelkich uczuć, potrzeb i planów szatana, tak również chrześcijanie powinni być oddzieleni od zepsutego świata poddanego szatanowi. Warto nadmienić, iż w listach

³⁷ Zob. C. J. ROETZEL, *2 Corinthians*. Nashville 2007 s. 90.

³⁸ Zob. RÖCKER, *Belial und Katechon* s. 209-210.

Pawłowych odpowiednikami Antychrysta są Βελιάρ oraz ὁ ἄνομος. Co więcej, ὁ ἄνομος było greckim przełożeniem terminu Βελιάρ³⁹.

Wydaje się jednak, iż ważniejszą kwestią w odniesieniu do terminu Βελιάρ jest jego umiejscowienie w 2 Kor 6,14-7,1. Wielu komentatorów (J. A. Fitzmyer, J. Gnilka, G. D. Fee, R. Collins) zauważa bowiem, że fragment ten zawiera aż dziewięć terminów stanowiących *hapax legomenon* i może nie być Pawłowego autorstwa⁴⁰. Ponadto słownictwo i ideologia w nim zawarta mogą wskazywać na nie-Pawłowe pochodzenie. W 2 Kor 6,14-7,1 Paweł nakazuje w sposób rygorystyczny separację chrześcijan od niewierzących, co jest sprzeczne z jego wypowiedziami w 1 Kor. Zdaniem wspomnianych autorów najbardziej prawdopodobne jest esseńskie pochodzenie tego fragmentu. W tym kontekście bardzo istotny jest przede wszystkim fakt, iż 2 Kor 6,13 i 7,2 łączy terminologia: πλατύω – «rozszerzyć» (2 Kor 6,13) i χωρέω – «powiększy przestrzeń» (2 Kor 7,2).

Z kolei termin μερίς oznacza udział, część, związek. Zazwyczaj odnosi się do podziału majątku. W tym miejscu termin μερίς włączony jest w grę przeciwstawnych pojęć, w celu zanegowania jakiegokolwiek partycypacji. Integralną częścią wierzącego (πιστός) jest udział w wiecznym dziedzictwie Chrystusa, zaś niewierzący (ἄπιστος) będzie miał udział w gorejącym jeziorze ognia i siarki.

Zatem pary przeciwstawnych pojęć, zastosowanie kontrastu między dwoma stylami życia, ukazanie za pomocą terminów różnic w naturze oraz przeciwstawnych stanów, stosowanie kontrastów oraz pytań retorycznych wskazuje na całkowitą odmienną Beliar i Chrystusa⁴¹. W konsekwencji można przyjąć, iż Beliar jest odpowiednikiem szatana.

³⁹ Taką tezę stawia m.in. L. Jańczuk, który wskazuje również na jednostkowe i zbiorowe odpowiedniki Antychrysta. Wspomniany autor dopatruje się źródeł idei Antychrysta w Ez 38-39, gdzie Gog z kraju Magoga reprezentuje przeciwników Boga. Jest to jednak tylko pewien zarys, który później zostanie rozwinięty przez działanie dwóch czynników: 1. Walkę Boga z potworem chaosu, o której kilkakrotnie wzmiankuje ST; 2. Wpływ eschatologii perskiej, czyli walka Ahura Mazdy z Angra Mainju. Przywódca demonów Beliar wydaje się być wierną kopią Angra Mainju. Zob. L. JAŃCZUK. *Czasy Ostateczne*. Warszawskie Seminarium Teologiczne. Warszawa 2013 s. 43-44.

⁴⁰ J. A. Fitzmyer przytacza pięć argumentów wykluczających – jego zdaniem – autorstwo Pawłowe. Szerzej na ten temat zob. J. A. FITZMYER. *Qumran and the Interpolated Paragraph in 2 Cor 6,14-7,1*. „The Catholic Biblical Quarterly” 23:1961 s. 271-280. W podobny sposób wypowiada się Gnilka. Zob. J. GNILKA. *2 Cor 6,14-7,1 in the Light of the Qumran Texts and the Testaments of the Twelve Patriarchs*. W: *Paul and Qumran. Studies in New Testament Exegesis*. Red. J. Murphy-O'Connor. London 1968 s. 48-68.

⁴¹ W. Barclay stwierdza wprost, iż termin Beliar został użyty jako antyteza Chrystusa. Zdaniem wspomnianego autora taka idea mogła przynajmniej częściowo zastać przyjęta z zaratusztrianizmu. Zob. W. BARCLAY. *The Revelation of John*. Louisville – Kentucky 2004 s. 67.

ZAKOŃCZENIE

Idea Beliala/Beliara w trakcie swego historycznego rozwoju ulegała znacznym przekształceniom. Często łączona była z ideą szatana, ale również od niej oddzielana. Jednak pomimo znacznych i licznych zmian, natura reprezentowanej przez nią postaci bądź zjawiska pozostawała niezmienną. Podstawową jej cechą było stanie w opozycji wobec Boga. Wydaje się, iż na Pawłową koncepcję Beliaru wpływ mógł mieć zarówno Stary Testament, jak również (a może przede wszystkim) literatura międzytestamentowa. Zatem na postawione w tytule pytanie nie da się udzielić jednoznacznej odpowiedzi. O ile bowiem w tekstach starotestamentowych termin בליעל zdaje się nie mieć znaczenia osobowego w sensie bytu odpowiadającego złej istocie, to jednak w tekstach qumrańskich i literaturze międzytestamentowej Belial/Beliar posiada charakter spersonalizowany. Co więcej, w pismach tych jest on utożsamiany z szatanem. Widoczna jest więc pewnego rodzaju ewolucja w podejściu do tego terminu, przebiegająca od określenia negatywnych zjawisk aż po określenie przeciwnika Chrystusa, będącego przywódcą obozu stojącego w opozycji do Boga. Wielu komentatorów (D. A. Hubbard, D. I. Block, R. Webster, G. A. Wells) uznaje termin Beliar jako synonim szatana. Przeprowadzona w niniejszym artykule analiza egzegetyczna zdaje się potwierdzać ten pogląd. Największy wpływ na taki obraz Beliaru u św. Pawła mógł mieć Testament Dwunastu Patriarchów (identyczna forma jak u św. Pawła), pisma qumrańskie oraz odpowiadająca mu czasowo i stylistycznie OrSib 3,63-75.

Należy jednak nadmienić, iż w świetle przeprowadzonych analiz oraz w oparciu o badania wielu komentatorów, słowa zawarte w tytule niniejszego artykułu (*Pawłowa koncepcja Beliaru*) trzeba traktować umownie. Autorstwo św. Pawła jest bowiem mocno wątpliwe. Z drugiej strony taki stan rzeczy może rzucać nieco światła na zagadkowość terminu Beliar oraz na fakt, iż stanowi on w Nowym Testamencie *hapax legomenon*.

BELIAR – SATAN OR HIS REPRESENTATIVE?
ST. PAUL'S CONCEPTION OF BELIAR

S u m m a r y

The term belial bëli-yaal is a Hebrew adjective meaning “worthless” from two common words beli (“without”) and ya'al (“value”). It occurs twenty-seven times in the Masoretic Text. The term belial appears frequently in the Dead Sea Scrolls. In the Dead Sea Scrolls, Belial is further contrasted with God and appears as the arch enemy of God. These are the Angel of Light and the Angel of Darkness. The followers of Belial are often referred to as the “sons of darkness”. Belial is also mentioned in the Testaments of the Twelve Patriarchs.

The author of the work seems to be a dualist because he presents Belial as God's opponent. Belial is also portrayed as the angel of lawlessness. The Testaments have the same view on Beliar as the documents from Qumran, except for the fact that Beliar's power is regarded in the Testaments as already broken by mean of the first coming of Christ. Paul (or editor) possibly chose the term belial because he wanted a personal name as the antithesis of Christ. Consequently, there can be no harmony between Christ, who is light, and dark Belial. The text 2 Kor 6,14-7,1 also shares similarities with writings from the Dead Sea Scrolls, particularly with its use of the contrasting phrases "righteousness and lawlessness", "light and darkness", and "Christ and Belial".

Słowa kluczowe: Beliar, szatan, teologia św. Pawła, teologia biblijna, demonologia.

Key words: Beliar, Satan, theology of St. Paul, biblical theology, demonology.